

ԱՆԱԿՏ ԶԱԲԱՐՅԱՆ-ԲՈՆՆԵՆՍԻԵԿԵՐ

ԱԼԻՇԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅ ԵՐԳԻ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆԱՅՈՒՄԸ «ԲԱԶՄԱՎԵՂԻ» ԷԶԵՐՈՒՄ

Հայ հին գրականության տեսական արժեքներում ու բնագրերի հրատարակությունը «Բազմավեպում» թեև սկսվեց 1850-ական թվականներից, սակայն ամսագրի տպագրման առաջին իսկ տարուց մրանում հետևողականորեն մեծ տեղ է հատկացվում ժողովրդական ստեղծագործություններին և վերջիններիս հետ իրենց լեզվամտածողությամբ և ընդհանուր շնչով կապված ուշ միջնադարյան բանաստեղծությանը:

Հոգևածագիրները չբավականանալով մեծ գործերի հրատարակությամբ ու վերլուծությամբ, մաս շեշտում են մրանց ունեցած կարևորությունը և կոչ անում գրառել, հավաքել ու մոտացումից փրկել դրանք, ինչպես մաս ձեռագրերի էջերից հանել ու երկրորդ գրական կյանք տալ մեր տաղասացների գործերին:

«Բազմավեպը», այսպիսով, շուրջ մեկուկես տասնամյակ ծավալում է «ազգային երգը» հավաքելու և ամսագրում հրատարակելու մի շարժում, այն դեպքում, երբ բուն դասական պատմագրությանն ու հոգևոր գրականությանը, առաջին երկու եռամյաներում անդրադառնում է բավականին հպանցիկ:

Այս ստեղծագործությունները և մրանց վառվում գնահատությունն ու բնորոշումները գումարվելով ամսագրի ինքնօրինակ և անկրկնելի արևմտահայ մխիթարյանական աշխարհաբարին, մեծ հմայք են հաղորդում «Բազմավեպին»՝ ապահովելով մրա համահայկական հոշակը տպագրության առաջին իսկ համարներից:

«Բազմավեպում» ժողովրդական ստեղծագործություններին ընծայված մեծ կարևորությունը բացատրվում է իրար միահյուսված երեք պատճառներով. առաջին՝ ժամանակի ընդհանուր համաեվրոպական գրական շարժմամբ, երկրորդ՝ ազգային ինքնագիտակցության վերելքով և ըստ այդմ՝ ազգային կյանքի առաջադրած խնդիրներով, և երրորդ՝ ժողովրդական ստեղծագործություններն իրենց լեզվական պարզությամբ, մտածողությամբ ու թեմատիկայով առավել համահունչ էին «Բազմավեպի» առաջին տարիների առաջադրած բարոյա-կրթական և դաստիարակչական խնդիրներին:

Պատահական չէ, որ արևմտահայ միջավայրում այս շարժումն սկսելու էին Մխիթարյանները, որոնք գտնվում էին Իտալիայում, ուր բավականին հետաքրքիր զուգորդմամբ միմյանց էին միահյուսվել ռոմանտիզմն ու գերմանական դիցաբանական դպրոցը, իսկ արևելահայ միջավայրում Մխիթարյաններից միանգամայն անկախ տեսական մույն ըմբռնումներով և մույն հարցադրումներով համանման գործունեություն էին ծավալելու դարձյալ գերմանական միջավայրում կրթություն ստացած Աբովյանը և դիցաբանական դպրոցի մույն հետևորդ Մեսրոպ Թադիսադյանը:

Ժողովրդական ստեղծագործություններին ու մրանց հրատարակության կարևորությանը նվիրված առաջին հոդվածը «Ազգային դպրություն» խորագրի ներքո «Ազգային եր-

գերու և ուրիշ ասանդներու վրայ» վերնագրով «Բազմավեպում» լույս է տեսնում 1843 թ. մոլեմբերի համարում:

Ամսագրի 1845 թվականի վերջում զետեղված մատենագիտությունում թեև նշվում է, որ այս հոդվածի հեղինակը Գաբրիել Այվազովսկին է, սակայն Սուրեն Օտիկյանն իրավացիորեն այն համարում է Ալիշանին՝ նշելով, որ սա հոդվածաշար է, որի հաջորդող հոդվածների մի մասն ունեն է. Ղ. Մ. ստորագրությունը, իսկ վերջինն ուղղակիորեն ստորագրված է Նահապետ¹: Այս առաջին իսկ հոդվածում լավագույնս ցոլանում է հայ երգի Ալիշանի ըմբռնումը և ներքին զգացողությունը:

Նա նաև կոչ է անում հավաքել և հրատարակել համանման ստեղծագործությունները: Ինչպես ինքն է գրում՝ «Փափաքելի բան է, որ մեր ազգայինք ալ ուրիշ բարեկիրք ազգաց պէս վառուէին ազգային ասանդութեանց սիրովը, ու ձեռքերնէն եկածին չափ ջանային հաւաքել այնպիսի երգեր, անմեղ խաղեր, պատմութիւններ ու առակներ, ետքը ուրիշներուն ալ հաղորդէին՝ կամ առանձին տպագրութեամբ, և կամ ազգային օրագիրներէն մէկուն խրկելով»²:

Ալիշանի այս կոչը, հոդվածում արծարծված հարցերը և ընդհանրապես՝ ժողովրդական ստեղծագործությունների և լեզվի Մխիթարյանների ըմբռնումները քանի որ ստուգաբանվում են ժամանակի համաեվրոպական գրական շարժմամբ, ուստի ամհրաժեշտ է այդ շարժման շրջագծում ներկայացնել Մխիթարյանների գործունեության այս ուղղություններն ու եվրոպական տեսական և գեղագիտական մտքի հետ զուգահեռում դիտել «ազգային երգերին» տված նրանց բնորոշումները:

Ժողովրդական ստեղծագործություններին դիմելը, որպես գրական չափանիշ և ստեղծագործական հետևողության օրինակ, եվրոպական գրականությունում պայմանավորված էր գրական և ազգային-քաղաքական գործունեքով:

Որպես գրական շարժում այն եկավ ժողովրդական ստեղծագործության կենդանի և ալիքվող տարերքով հակադրվելու կլասիցիզմի սառը և կանոնակարգված դատողականությանն ու բանականությանը: Ինչպես գրում է Սեբեգ Սարինյանը, «կլասիցիզմի ծանր, դատողական ու հոգնեցնող չափաբանության դիմաց արժեք են ստանում «վսեմական արվեստի» օրենքներով արհամարհված երգիչների սրտահույզ մեղեդիներն ու զգացմունքային թրթիռները»³:

Մանուկ Աբեղյանը ոչ միայն որպես գրականության տեսաբան, այլև բուն Գերմանիայում 19-րդ դարավերջին գրական ուղղությունների հերթագայության կենդանի արձագանքի ունկնդիր, գրում է. «Միջնադարին դառնալով ռոմանտիկները սառը, օտար հմությունից բնականաբար իրենց ազգային հին դարերին էին դառնում, միջնադարի ուսումնասիրությամբ իրենց ազգային անցյալն էին ուսումնասիրում և իրենց սեփական պատմության մեջ խորամուխ լինում: Այստեղից ծնվում է ազգայնությունը, հայրենասիրությունը գրականության մեջ»⁴:

¹ Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Երկեր, կազմեց Ս. Օտիկյանը, Երևան, 1981, էջ 377:

² «Բազմավեպ», 1843, էջ 333:

³ Ս. Սարինյան, Հայկական ռոմանտիզմ, Երևան, 1966, էջ 96-97:

⁴ Մ. Աբեղյան, Գրական դպրոցներ, Երկեր, հտ. Է, Երևան, 1975, էջ 302:

Գրականության տեսաբանները ռոմանտիզմի, ավելի ճիշտ՝ մախառոմանտիզմի հաղթական երթը և ամենուր ժողովրդական ստեղծագործություններին դիմելով արտահայտվելը բացատրում են եվրոպական երկրներում ազգային ինքնագիտակցության սկսված վերելքով և հատկապես Նապոլեոնի դեմ մղված պայքարով, ուր տեղի ունեցած ճակատամարտերի կողքին պատերազմի ողջ ծանրությունն իրենց վրա կրեցին մահ այդ երկրների ժողովուրդները⁵:

Մխիթարյանների և հատկապես Ալիշանի վրա ժողովրդական ստեղծագործություններին դիմելու հարցում, սակայն, առանձնակիորեն մեծ է եղել Գրիմ եղբայրների ազդեցությունը, իսկ ժողովրդական ստեղծագործությունների գնահատման և դրանց վերլուծություններին գեղագիտական ըմբռնումների ձևավորման գործում օստեանական շարժումը: 1812 և 1815 թթ. Գրիմ եղբայրները հրատարակում են Գերմանական ժողովրդական հեքիաթների մշակման երկու հատորները, մույն 1815 թ.՝ «Գերմանական ավանդություններ», 1819 թ.՝ «Գերմաներենի քերականություն», և 1835 թ.՝ «Գերմանական դիցաբանություն» գործերը:

1860-ական թվականներին որպես ժամանակի գրական տեսաբան արժեվորելով այս շարժումը և մրա թողած ազդեցությունը տարբեր ժողովուրդների, այդ թվում և հայերի վրա, Ստեփանոս Պալասանյանը գրում է, որ ժողովրդական ստեղծագործությունների տարածմանը և գրականության ժողովրդականացմանն «առավելապես ծառայեցին Յակոբ և Վիլհելմ եղբայրը, որոնց ամուսին իրանց գրվածքներով ծանոթ են բոլոր Եվրոպայի: Գերմանական ռոմանտիզմը մեծամեծ հետևանքների հասնելուց հետո, առանց ազդեցության չմնաց մահ մյուս եվրոպական ազգերի վրա: Ամեն տեղ գիտականները սկսեցին ուշադրություն դարձնել ազգային կյանքի վրա, որին մինչ այդ ժամանակ արհամարհում, բանի տեղ չէին դնում»⁶:

Վերը հիշված հոդվածի առաջին իսկ մախադասությամբ Ալիշանը ժողովրդական ստեղծագործությունները պաշտպանելով հնարավոր քամահրական վերաբերմունքից, ասում է, որ դրանք շատ հարգի են ճշմարիտ ազգասերի համար: Ժողովրդական ստեղծագործությունները հավաքելն ընդհանուր մի երևույթ համարելով շեշտում է, որ բոլոր ազգերի հին և մոր պատմիչները ցանկացել են դրանք ժողովել և մոռացությունից փրկել:

Ասվածը որպեսզի միայն որպես տեսական հարցադրում չհնչի, այլև կապվի ազգային միջավայրի հասկացությունների հետ, շեշտում է, որ հայ կյանքում այս գործն առաջինը ձեռնարկել է Խորենացին. «Պատմահայրը իբրև անգին գամձ հաւաքեք ու պահեք է մեզի մէկ քանի հին երգեր ու աւանդութիւններ, որոնց վսեմ գեղեցկութեան վրայ ոչ միայն մենք, այլև օտարները կը զմայլին ու կը զարմանան»: Ալիշանն այս գործերն անվանում է վսեմ ցանկանալով ասել, որ վսեմականը ոչ միայն կլսալիզմի ոճով գրվածներն են, այլև ժողովրդական ստեղծագործությունները:

Ինչպես որ Հայնեն էր ասում, թե ժողովրդական ստեղծագործություններում բաբախում է գերմանական ժողովրդի սիրտը, այնպես էլ Ալիշանն է գրում, որ «ազգային հոգի ըստածը այսպիսի աւանդութեանց մէջ խիստ պայծառ կը տննուի»: Նույն ձևով էլ հոդվածի

⁵ См. История всемирной литературы, том 6-ой, Москва, 1989, страница 48.

⁶ Մտ. Պալասանյան, Պատմություն հայոց գրականության, 1865, էջ 35-36:

վերջում է շեշտում, որ «Այսպիսի բանաստեղծություններն են, որ ազգին ամառատ ու սկզբնական համճարը կը հասկցնեն մեզի»:

Հաջորդը, որ քանիցս ընդգծում է Ալիշանը թե՛ այս ծրագրային հոդվածում, թե՛ նրան հաջորդած մյուս հրապարակումներում, այդ ստեղծագործությունների լեզվական պարզությունն է և գեղեցկությունը, որը ևս միայն Ալիշանի անհատական ընկալմամբ և բանաստեղծական ճաշակով չի պայմանավորված: Նոր գրականությունն ամենուր ուղեկցվում էր լեզվական մոր ձևերով: Կլասիցիզմի բանականության լեզվին հակադրվում էր ռոմանտիզմի զգացմունքների լեզուն, որը լավագույնս արտացոլված էր հենց ժողովրդական ստեղծագործություններում: Ինչպես գրում է Սերգեյ Սարիմյանը, «Գրական մոր ուղղությունն իր նախորդին պիտի հակադրեր մաս մի էական գործո՞ն՝ լեզուն: Գրականության դեմոկրատացումը չէր կարելի պատկերացնել առանց լեզվի ժողովրդականացման, և պատահական չէ, որ բոլոր ժողովուրդների գրականության մեջ ռոմանտիզմի հանդես գալն ուղեկցվեց լեզվի մի յուրատեսակ ռեֆորմով»⁷:

Նույն այս օրինաչափությամբ է պայմանավորված, որ Գրիմ եղբայրները գերմանական ավանդություններն ուսումնասիրելուն զուգընթաց անդրադառնում են գերմաներենի լեզվական խնդիրներին՝ տպագրելով այս հարցին նվիրված առանձին մի ուսումնասիրություն: Համաման ձևով ոչ միայն «Բազմավեպ» է արևմտահայ աշխարհաբարով հրատարակվում, այլև առաջին իսկ համարներից սկսում են տպագրվել աշխարհաբարի գրական արժանավորությունը հիմնավորող հոդվածներ: Դրանցից երկուսը գրել է հենց Գաբրիել Այվազովսկին: Առաջին՝ «Ազգային լեզուն պահելու կերպը» հոդվածում այն միտքն է հայտնվում, որ գրաբարի՝ որպես գրական լեզվի հետագա կիրառումը շատ ցանկալի է, սակայն անհնարին է, քանի որ մեռած մյուս դասական լեզուների մյուս այն ևս չի կարող նորից «կենդանանալ ու հասարակաց լեզուն ըլլալ»⁸:

Որպես գրական աշխարհի ներկայացուցիչ, աշխարհաբարի լեզվական այս գեղեցկությունն է շեշտում մաս Ալիշանը: Ազգային երգերի ընդհանուր արժանիքը ներկայացնելուց հետո, որպեսզի ասվածը ընդհանուր տեսական չլինի, այն մասնավորեցնում է «Նաուվ Աղթամարայ ելանք» բանաստեղծության օրինակով: Ասում է, որ այս բանաստեղծությունն այնքան կենդանի է, որ ասես «ալեկոծությւնը աչքովդ կը տեսնես» և ինքդ կապրես փոթորիկի սարսափը:

Դարձյալ ներքին մի վեճ մղելով կլասիցիզմի հետ, շեշտում է այս բանաստեղծության բնականությունը, որն արտահայտվում է յուրաքանչյուր տողում և պատկերում: Ասես ի հակադրություն կլասիցիզմի մորմավորված արտահայտչամիջոցներին և պատկերներին, այս գործի արժանիքը համարում է մեզն կանոնավորության շրջանակում չտեղավորվելը և իբրև տեսական ընդհանրացում՝ ասելիքն ավարտում այսպես. «Անարուեստ է ոտանատըրը, բայց կարծես թե անոր համար ալ աւելի բնական է, վասնզի բնութեան ամէն գեղեցկութիւններն ալ թէպէտ համեմատ են ու սիրուն, բայց մեր հաշիւներուն ու չափերուն տակը ամէնը չեն իյնար, անոր համար աւելի կը զմայլեցնեն զմեզ»⁹:

⁷ Ս. Սարիմյան, Հայկական ռոմանտիզմ, էջ 97:

⁸ «Բազմավեպ», 1843, էջ 76:

⁹ Նույն տեղում, էջ 334:

Զեյնս Մակֆերսոնի՝ Օսսեանի անվամբ հրատարակած ստեղծագործությունների հմայքն այնքան մեծ էր, որ եթե մա ինքը «գտնված» պոեմները համեմատում էր Հոմերոսի գործերի հետ, ապա այնուհետև դրանք մույնիսկ վեր դասվեցին Հոմերոսի գործերից: Անգլերեն առաջին հրատարակությունից հետո ժամանակի մշակմամբ քննադատներից Էդիմբուրգի համալսարանի պրոֆեսոր Բլերը (1718-1800 թթ.) Օսսեանին անվանում է հյուսիսային ժողովուրդների Հոմերոս¹⁴: Իտալացի քննադատ, բանաստեղծ Չեզարոտին Օսսեանի 1803 թ. իտալերեն հրատարակությունում մրան Հոմերոսից վեր է դասում¹⁵: Նույն ձևով էլ Գյոթեն է երիտասարդ Վերթերի միջոցով ասում, թե «Օսսեանը դուրս է մղել սրտիցս Հոմերոսին»¹⁶: Եվրոպական հեղինակների մեծն Միխայիլ Բալայից Զարբ-հանալյանն էլ մույն կերպ է գրում, հետևյալ հոետորակյան ոճով. «Ո՛վ էր այս սկոպտիացի Հոմերոսը՝ որում գոյությունը Մակֆերսոնի ձեռքով յայտնուեցաւ»¹⁷:

Ամհրաժեշտ է, սակայն, նշել, որ եվրոպական գրականությունում ևս Օսսեանին Հոմերոսից վեր դասելը պայմանավորված էր ավելի շատ ոչ թե շոտլանդացի Բարդին վերագրվող ստեղծագործությունների գրական արժանիքով, այլ կլասիցիզմի դեմ ռոմանտիզմի մղած պայքարով, և այն եմթատեքստն ուներ, որ փոքր ժողովուրդները ևս ունեն իրենց ազգային գրականությունը, որն արժանի է սիրո և հարգանքի: Ինչպես իտալացի տեսաբան Զուգեպե Կոկայարան է գրում, Մակֆերսոնը գրական այս միստիֆիկացիայով ցանկանում էր Օտտլանդիան ներառել այն ժողովուրդների շարքում, ովքեր հին ժամանակներից ունեին իրենց ազգային բանաստեղծությունը¹⁸:

Նման ձգտումը համահունչ էր մաս եվրոպական մյուս ժողովուրդներին, և այսպիսի գրական նմանակումները առավել տարածվում են հատկապես այն ժողովուրդների շրջանում, ովքեր անկատար իղծեր ունեին և պատրաստվում կամ մղում էին ազգային-ազատագրական պայքար: Նրանց շարքում առանձնակի տեղ էր գրավում Իտալիան, որն այնուհետև պայքարի դրոշմ էր բարձրացնելու Գարիբալդիի գլխավորությամբ: Պատահական չէ, որ Եվրոպայում Օսսեանի ամենամեծ արժեքորողներից մեկը իտալացի բանաստեղծ-քննադատ Չեզարոտին էր: Եվ ահա դարձյալ Իտալիայում գտնվող հայկական միաբանությունում մույն ճանապարհով է ըմբռնում մաս հայ բանաստեղծ-գիտնականը: Այսպիսով, հայ ժողովրդական բանաստեղծությունը հունականի հետ համեմատելը, իսկ Օսսեանի հայկական համարժեք Նահապետին Հոմերոսից և Վերգիլիոսից վեր դասելը վերածվում էր եվրոպական ռոմանտիզմի հայկական արձագանքին:

Ինչպես որ բանաստեղծ Ալիշանի «Նահապետի երգերում» է բնությունը որպես գործող անձ մեծ տեղ գրավում, և կամ էլ բնության հետ է հարաբերվում հերոսի հոգեվիճակը, այնպես էլ քննադատ Ալիշանը ժողովրդական ստեղծագործության գլխավոր արժանիքը համարում է բնության գեղեցկությունը ներկայացնելը և բնությունից վերցված պատկերներով ստեղծագործությունը կառուցելը, որը ևս մեծապես պայմանավորված էր գրական

¹⁴ История английской литературы, том 1-ий, Москва, 1945 год, страница 577.

¹⁵ Джеймс Макферсон, Поэмы Оссана, Ленинград, 1983, страница 493.

¹⁶ Գյոթեն, Երիտասարդ Վերթերի տառապանքները, Երևան, 1981, էջ 156:

¹⁷ Գ. Զարպհանյան, Պատմություն մատենագրության միջին և մոր դարուց, Վենետիկ, 1874, էջ 14:

¹⁸ Джузеппе Коккара, История фольклористики в Европе, Москва, 1960 г., стр. 149.

Ինչ վերաբերում է *որդախաղաց* ձևին, ապա իսկապես այն ավելին է, քան զուտ սխալագրությունը, և ինչպես երևում է Ավդալբեկյանի կազմած բնագրից, մի շարք ձեռագրերում գտնում ենք *որդախաղացք*, *որդախաղաց*, *որդախաղաց* տարբերակները:

«Ոսկեկորիկի» մը մեջ եղած քանի մը ազգային երգեր» խորագրված մույն այս հոդվածում Ալիշանը հրատարակել է Աղթամարցու մեկ այլ բանաստեղծություն ևս, դարձյալ առանց ժամանակին ու հեղինակային պատկանելությանն անդրադառնալու: Ավդալբեկյանը «Տաղ գարնան Աղթամարցու» վերնագրի ներքո բերում է այս բանաստեղծության հինգ տարբերակներ, որոնցից Ալիշանինը վերջին՝ հինգերորդն է²²:

Ինչ վերաբերում է Ալիշանի՝ 1840-ական թթ. վերջերին «Բազմավեստում» հրատարակած հայ բանաստեղծության տարբեր մոտիվներին, ապա 1847 թվականից համար առ համար ընդլայնվում է նրանց թեմատիկան: Մի էական հավելում է կատարվում և այս գործերի մեկնաբանման մեջ: Եթե մինչ այդ կարևորվում էին ռամկական գործերի գեղարվեստական արժանիքները, որոնք մեծ ազգային հոգեբանության հայելին էին համարվում, ապա այժմ կարևորվում են հատկապես այն գործերը, որոնք պատմական տեղեկություններ հաղորդելով, մեծ պատմական սկզբնաղբյուրի արժեք ունենին:

Գրական ժանրերի տարբերակման ու բնորոշման Մխիթարյանների և հատկապես Ալիշանի ըմբռնումները ճիշտ հասկանալու համար բավականին արժեքավոր և հետաքրքիր են այն խորագրերը, որոնց ներքո բերվում են այդ գործերը: Եթե ժողովրդական ստեղծագործությունները զետեղվում էին «Ռամկական երգեր» խորագրի ներքո, ապա անհատական կամ դարձյալ ժողովրդական, սակայն պատմական որևէ իրադարձության մվիրված ստեղծագործությունները բերվում են «Ազգային երգեր» խորագրի ներքո:

Բազմաբնույթ տարբեր այս բանաստեղծությունների հրատարակության կողքին 1848 թվականից Ալիշանը վարում է ևս մեկ շարք՝ այն անվանելով «Քնար Հայկական», որով լույս են տեսնում տասնչորս գործեր: Ինչպես որ ռամկական և ազգային երգերի պարագայում էր, այս շարքի առաջին հրապարակումները ևս լույս են տեսնում համապատասխան վերլուծություններով և բացատրություններով, իսկ այնուհետև բերվում են միայն հրատարակվող ստեղծագործությունների բնագրերը: Ծարքի «Քնար Հայկական» անվանումն իսկ հուշում է, որ նրանով պետք է բերվեն առավել «վսեմ» բովանդակություն ունեցող և առավել մշամակալից գրական ստեղծագործությունները:

Բացատրելով շարքը «Քնար Հայկական» անվանելը, Ալիշանը քնարի համար ասում է. «Ինչ ախորժելի, քան բանաստեղծություն ու երգ», իսկ հայկականի համար էլ «Ինչ ամուշ, քան զհայրենիք և ազգային գրույցք»²³: Այսինքն՝ «Քնար Հայկականը» մինչև ազգային բանաստեղծությունն է, բայց ոչ «պարզ ռամկականը»: Սակայն որպեսզի այն տպավորությունը չստեղծվի, թե վերջիններս ինքը ստորադասում է հրատարակվել սկսվող շարքին, նա մի անգամ ևս արժեվորում է ռամկական ստեղծագործությունները՝ գրելով. «Որոնք թեպետ և զուրկ ըլլան այն վսեմական և գեղեցկաշատ լեզուին գեղեցկությունեն, սակայն շատ հեղ, քան զայն լեզուով գրուածները ազդու և սիրելի կ'ըլլան»:

²² Տե՛ս Մ. Ավդալբեկյան, Գրիգորիս Աղթամարցի, էջ 253:

²³ «Բազմավեստ», 1848, էջ 87:

Հայ միջնադարյան բանաստեղծությունը ներկայացնելով որոշակի թեմատիկ բաժանմամբ, Ալիշանը տալիս էր նրանցից յուրաքանչյուրի՝ իր ընկալմամբ բնորոշ առանձնահատկությունները: Այս շարքի առաջին հոդվածը վերնագրված է. «Ազգահոգի կամ բնիկ հայկական բանաստեղծությունը», որն ըստ Ալիշանի «մեր վսեմ հայկական գրաբառ լեզուով գրուած նախնեաց ընտիր» բանաստեղծություններն ու երգերն են:

Այս ստեղծագործությունները ևս, սակայն, Ալիշանը բաժանում է երեք խմբի: Առաջիններն այն գործերն են, որոնք բարձր լեզվով են գրված, բայց նրանց «հոգին մեր ուսմական հոգւոյն հարմար», այսինքն լեզուն դասական գրաբարն է, իսկ ասելիքը համահունչ է ժողովրդային ընկալմանը, որի համար էլ այս գործերն անվանում է ազգահոգի և բնիկ հայկական: Նրանք ազգային են նաև իրենց թեմատիկայով, սկսած Վահագնի ծնունդից մինչև աշուղական բանաստեղծներից Աղբար Ադամը:

Երկրորդ խումբը կազմում են «վսեմական կամ հայկաբան, բայց ոչ ազգահոգի և ոչ բնիկ հայկական» բանաստեղծությունները, որոնց թեմաները վերցված են «սրբազան և արտաքին միջոց վրա» գրվածներից, այսինքն, համաքրիստոնեական ու համամարդկային և եկեղեցական բնույթի են: Այս խմբի բնորոշ ստեղծագործություններն են Ծնորհալու գրածները: Երրորդ խումբը «Թէպէտ օտար միջոց վրայ գրուած է, թէ սրբազան և թէ արտաքին, բայց վառվում հոգւով և խաղում լեզուով գրուած, և իբր թէ հայու մտքին ու լեզուին խաղալիկ ըրած է միջոց»:

Ինչպես տեսնում ենք, առաջին խմբի գործերը հաջորդ երկուսից տարբերվում են իրենց թեմատիկայով, իսկ երկրորդ և երրորդ խմբերը միմյանցից զատորոշվում են իրենց ներքին էությանը և այն հանգամանքով, թե արդյոք միևնույն թեման ընդհանուր ոճով են ներկայացնում, թե ազգային ոգուն և լեզվամտածողությամբ համահունչ: Իհարկե երկրորդ և երրորդ խմբերի մեծ մասն ինչ-որ տեղ արհեստական է և հիմնված ոչ թե որոշակի գրական չափանիշների, այլ Ալիշանի բանաստեղծական ներքին ընկալման վրա և պայմանավորված նրա գրական-գեղագիտական ըմբռնումներով:

Ալիշանի «Նահապետի երգերի» և նրա հրատարակած «Ազգային, ուսմական երգերի» ու «Քնար Հայկականի» համադրական քննությունը ցույց է տալիս, որ մի ներքին ընդհանրություն կա բանաստեղծ Ալիշանի և հայ բանաստեղծության հրատարակիչ Ալիշանի միջև, թե՛ բանաստեղծական ասելիքի և թե՛ գեղարվեստական արտահայտչամիջոցների առումով: Միջնադարյան և ժողովրդական մի շարք բանաստեղծություններն էլ այնքան հոգեհարազատ են եղել նրան, որ ասես իր սրտից են բխել և իր գրչից ելել: Այդ պատճառով է, որ հաճախ Ալիշան բանաստեղծի քնարի լարերն այնպես են միախառնվում գիտնականի գրչին, որ ինչ-որ տեղ ջնջվում են իր հրատարակած բնագրերի, նրանց վերլուծությունների և պատճառած բանաստեղծական ներշնչանքի սահմանները և միջնադարյան ստեղծագործության բնագիրը շարունակվում է իր խոսքով, ապա և ծնունդ տալիս Նահապետի երգերին: